

JULIAN JANCZAK

CZECHOSŁOWACKIE KOMISJE GEOGRAFII HISTORYCZNEJ *

W Czechosłowacji działają aktualnie dwie odrębne komisje geografii historycznej, jedna na terenie Czech i Moraw, a druga w Słowacji. Czeska Komise pro historickou geografii funkcjonuje jako organ społeczny przy Ústavu československých a světových dějin ČSAV (Československá akademie věd). Do życia powołało ją kolegium naukowe ówczesnego Historického ústavu ČSAV w czerwcu 1967 r., po pomyślnym wydaniu *Atlasu československých dějin* (Praha 1965)¹. Również w czerwcu tego roku utworzono podobną instytucję w NRD². Natomiast istniejąca przy Komitecie Nauk Historycznych PAN polska Komisja Geografii Historycznej, której przewodniczącym jest prof. T. Ładogórski, powstała dopiero w czerwcu 1972 r.³ Przewodniczącym Komisji czeskiej został mianowany doc. dr Jaroslav Purš, kierownik Oddělení pro hospodářské dějiny a histo-

* W tym miejscu pragnę serdecznie podziękować drowi Z. Boháčowi, drowi J. V. Horákowi i drowi J. Vanišowi za pomoc w zdobywaniu informacji o działalności Komisji czeskiej oraz drowi J. Žudelowi, drowi V. Sedlákowi i drowi L. Juckowi za wiadomości o pracach Komisji słowackiej.

¹ Por.: Z. Boháč, *Rozvoj historické kartografie v Československu po druhé světové válce* (Problemy nauk pomocniczych historii, t. III — Materiały na III Konferencję poświęconą naukom pomocniczym historii, Katowice — Wisła, 29 — 31 V 1974, pod red. J. Szymańskiego, Katowice 1974, s. 159—171).

² K. Bednář, *Oživení historické geografie v NDR* (*Historická geografie*, nr 1, Praha 1968, s. 139, dalej skrót: Hist.); zob. też: K. Bednář, *Z činnosti pracovní skupiny pro historickou geografie v NDR* (tamże, nr 3, Praha 1969, s. 136).

³ Zob. np.: J. Janczak, *Inauguracyjne posiedzenie Komisji Geografii Historycznej Komitetu Nauk Historycznych* (Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 1973, nr 3, s. 556 — 559, dalej skrót KHKM); tenże, *Pierwszy rok działalności Komisji Geografii Historycznej KNH* (Biuletyn Instytutu Historii PAN, z. 5, Warszawa 1974, s. 41 — 44); M. Koczańska, *Sprawozdanie z działalności Komitetu Nauk Historycznych w kadencji 1972—1974* (tamże, z. 6, Warszawa 1975, s. 14). Por.: też: J. Janczak, *Z badań nad przeszłością lasów w Polsce* (KHKM, 1974, nr 1, s. 196 — 199); tenże, *Z dyskusji nad kształtem Polskiego Słownika Geograficznego* (tamże, 1974, nr. 2, s. 368 — 370); tenże, *Nazwy miejscowe w służbie badań nad historią osadnictwa* (tamże, 1975, nr 3, s. 547—550).

rickou geografii⁴. Funkcję sekretarza pierwotnie pełnił dr Karel Bednář, a po jego śmierci (3 IX 1970 r.) przejął ją dr Jiří V. Horák. Równocześnie stanowisko wiceprzewodniczącego Komisji objął dr Zdeněk Boháč⁵.

Komisja skupia czołowych przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, działających na uczelniach, w instytucjach Czechosłowackiej Akademii Nauk bądź też w instytutach resortowych. W jej skład wchodzi przede wszystkim historycy, geografowie i kartografowie interesujący się geografiami historyczną. W sumie jest to organ grupujący obecnie 12 stałych członków (w chwili powstania Komisji było ich 11). Stąd też wynika między innymi jego duża operatywność. Grono współpracowników jest oczywiście znacznie większe. Do Komisji wchodzi również przedstawiciele strony słowackiej.

Komisja obraduje na sesjach, które kolejno poświęcane są wybranej problematyce geograficzno-historycznej. Zagadnień teoretycznych tej dyscypliny dotyczyły trzy posiedzenia. We wrześniu 1967 r. mówiono o geografii historycznej jako gałęzi wiedzy⁶, w grudniu 1970 r. o organizacji badań w tej dziedzinie w przeszłości i obecnie⁷, a w kwietniu 1974 r. o stanie jej nauczania w czzechosłowackich wyższych uczelniach. Na innych posiedzeniach Komisji przedyskutowano szereg konkretnych zagadnień wchodzących w zakres badań geograficzno-historycznych. I tak: w czerwcu 1968 r. omówiono geografiami historyczną ziem czeskich do XII w.⁸, w maju 1969 r. rozwój terytorialny państwa czeskiego w ciągu dziejów⁹, w grudniu 1969 r. metody studiów nad osadnictwem wczesno- i późnofeudalnym¹⁰, w grudniu 1971 r. i w grudniu 1973 r. niezmiernie ciekawy i zarazem niezwykle trudny problem rekonstrukcji rozłogów średniowiecznych osad¹¹, wreszcie w grudniu 1972 r. przemiany organizacji terytorialnej Związku Radzieckiego w latach 1922—1972 (z okazji 50-lecia powstania ZSRR).

⁴ Bliżej o nim: Z. Boháč, *Člen korespondent ČSAV Jaroslav Purš padesátiletý* (Hist. nr 9, Praha 1972, s. 219—246).

⁵ Zob.: Hist., nr 1, s. 3; oraz J. V. Horák, *Páté zasedání komise pro historickou geografii konané dne 4. prosince 1970* (tamże, nr 6, Praha 1971, s. 266—269); Z. Boháč, *Za Dr. Karlem Bednářem CSc.* (tamże, nr 5, Praha 1970, s. 201—202).

⁶ K. Bednář, *Zřízení komise pro historickou geografii* (Hist., nr 1, s. 135). Zob. też: J. Vaníš, *Historická geografie jako vědní obor* (Hist., nr 2, Praha 1969, s. 3—21).

⁷ J. V. Horák, *Páté zasedání komise pro historickou geografii...*, s. 266—269.

⁸ K. Bednář, *Druhé zasedání Komise pro historickou geografii* (Hist., nr 3, s. 136).

⁹ K. Bednář, *Přednáška „Vývoj teritoriality střední Evropy“* (Hist., nr 4, Praha 1970, s. 200).

¹⁰ Por.: J. Vaníš, *4. zasedání Komise pro historickou geografii, konané dne 10. prosince 1969* (Hist., nr 5, s. 203—204).

¹¹ Zob.: J. V. Horák, *Šesté zasedání komise pro historickou geografii konané dne 13. prosince 1971* (Hist., nr 8, Praha 1972, s. 253—255); tenże, *Sedmé a osmé zasedání komise pro historickou geografii* (tamże, nr 11, Praha 1973, s. 318—321).

Komisja czeska wydaje własne publikacje. Są to: „Historická geografie”, ukazująca się jeden lub dwa razy do roku¹², oraz „Historicko-geografické práce”¹³. Decyzja o wydawaniu „Historickej geografii” — „oficjalnego” organu Komisji — zapadła już na inauguracyjnym jej posiedzeniu we wrześniu 1967 r. Tam też powołano pierwsze kolegium redakcyjne (złożone z członków Komisji) w składzie: dr Karel Bednář (redaktor naczelny), dr Jiří V. Horák, dr Ota Pokorný¹⁴ i dr Jaroslav Vaniš¹⁵. W 1969 r. do redakcji dokooptowany został dr Zdeněk Boháč, który w następnym roku objął obowiązki głównego redaktora tego wydawnictwa. Natomiast w 1972 r. do składu kolegium doszedł jeszcze dr Leoš Jeleček. Inauguracyjny numer „Historickej geografii” ukazał się w 1968 r. W sferze jej zainteresowań znalazła się zarówno czechosłowacka, jak i zagraniczna problematyka geograficzno-historyczna. Osobą śledzącą rozwój tej gałęzi wiedzy w Polsce jest dr Jaroslav Vaniš¹⁶. Twórcom omawianej publikacji chodziło przede wszystkim o podźwignięcie czeskiej geografii historycznej na wyższy poziom. W poprzednich bowiem latach dyscyplina ta nieco tu podupadła. Dotąd ukazało się 11 numerów, a dalsze są w przygotowaniu. O dobrym poziomie naukowym „Historickej geografii” i o coraz bardziej rosnącym kręgu odbiorców najlepiej świadczy szereg pozytywnych recenzji napisanych tak w Czechosłowacji, jak i za granicą¹⁷.

„Historická geografie” składa się z kilku stałych działów: artykuły, materiały i dyskusje, kronika oraz część recenzyjna. Poszczególne tomy poświęcane są z reguły jakiejś wybranej problematyce z dziedziny geografii historycznej. I tak np. w tomie 1 opublikowano ważniejsze referaty o *Atlasie československých dějin*, które wygłosili członkowie Komisji Geografii Historycznej na odbytej w 1967 r. w Libicach międzynarodowej

¹² Redakcja „Historickej geografii” zapewniła stałą możliwość druku polskich materiałów z zakresu geografii i kartografii historycznej. Podpisany złożył do nr 13 tego wydawnictwa obszerniejszą informację o *Historycznym atlasie Śląska w końcu XVIII wieku*.

¹³ W druku znajduje się tom I, poświęcony ludziom wolnym w środkowych Czechach, opracowany przez J. Vaniša. W przygotowaniu do publikacji jest tom II, dotyczący problematyki patrociniń na obszarze Czech, w opracowaniu Z. Boháča oraz tom III, zawierający wykaz zanikłych osad od XVII do XIX w., którego autorem jest J. Křivka.

¹⁴ Por. o nim: J. V. Horák, *Ota Pokorný šedesátníkem* (Hist., nr 8, s. 325).

¹⁵ K. Bednář, *Zřízení komise pro historickou geografii*, s. 135—138.

¹⁶ Zob. jego artykuły: *Historická geografie v Polsku a její současný stav* (Hist., nr 5, s. 3—49; nr 9, s. 69—154); *Zemřel prof. dr. Bolesław Olszewicz* (tamże, nr 8, s. 235—237); *Konferencja nad „Atlasem historycznym Śląska z końca XVIII wieku”* (tamże, s. 249—250); *Colloque international de Cartographie et histoire socioreligieuse* (tamże, s. 251—252); *Zemřel univ. prof. dr. Stanisław Herbst* (tamże, nr 11, s. 313); oraz omówienia polskiej literatury geograficzno-historycznej w niektórych numerach, np.: nr 1, s. 144—145; nr 5, s. 214—215; nr 6, s. 280—281.

¹⁷ Zob. np.: „Sobótka”, 1974, nr 1, s. 133—135; nr 4, s. 590—591.

konferencji o słynniejszych dziełach kartograficznych, tom 4 poświęcono wybitnemu czeskiemu geografowi historycznemu doc. drowi Františkowi Roubikowi, tom 10 równie zasłużonemu na tym polu prof. drowi Ervínowi Černému z Uniwersytetu Karola w Pradze, tom 8 zaś zawierał historyczno-geograficzne studia ze starszego okresu dziejów Czechosłowacji, kolejny tom 9 podobne prace z okresu nowszego, natomiast ostatni tom 11 dotyczył zagadnień średniowiecznego osadnictwa i ówczesnej sieci drożnej. Znacznym osiągnięciem był tom 7, na który złożyła się „Výběrová bibliografie historické geografie Čech za leta 1961—1970”, bardzo przychylnie przyjęta również w Polsce¹⁸. Prócz tego w innych tomach znalazły się opracowania dotyczące geograficznych aspektów średniowiecznego osadnictwa¹⁹, historycznych podstaw obecnych warstw patrocini²⁰, kierunków średniowiecznych dróg²¹, warunków naturalnych jako podstaw energetycznych rewolucji przemysłowej²², historiometrii²³ oraz wielu innych zagadnień.

W ostatnich czasach prawie cały wysiłek Komisji czeskiej skierowany został na zbieranie materiałów o osadach zaginionych w ciągu dziejów²⁴. W kwietniu 1974 r. powołano pod egidą tej instytucji nawet osobną grupę roboczą (Pracovní skupina po evidenci zaniklých středověkých osad při Komise pro historickou geografii), mającą zająć się na początek ewidencją osad zanikłych na terenie Czech i Moraw. W skład grupy weszło 16 specjalistów. Jej kierownikiem został prof. dr Ervín Černý, wybitny

¹⁸ Zob. np.: „Sobótka”, 1974, nr 1, s. 134—135. Wszelkie postulaty opracowania podobnej bibliografii dla całkiem nieźle przecieży rozwijającej się polskiej geografii i kartografii historycznej pozostają ciągle w sferze życzeń.

¹⁹ Np.: L. Jeleček, *K metodologickým otázkám historické geografie sídel* (Hist., nr 6, s. 29—50); Z. Boháč, *K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích* (tamże, nr 10, Praha 1973, s. 151—169); tenże, *Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech* (tamże, nr 12, Praha 1975, s. 3—25).

²⁰ Z. Boháč, *Patrocinia kostelů při nejstarších kláštorech a kapitulách v českých zemích* (Hist., nr 5, s. 51—77); tenże, *K raně středověkému osídlení Čech* (tamże, nr 11, s. 209—228).

²¹ Np.: Z. Boháč, *Pokus o rekonstrukci obrazu středověkých cest středního Povltaví* (Hist., nr 2, s. 27—37); I. Vávra, *Polská cesta* (tamże, nr 8, s. 3—30); tenże, *Řezenská a Norimberská cesta* (tamże, nr 11, s. 31—100); tenże, *Žitavská cesta* (tamże, nr 12, s. 27—91); tenże, *Trstenická stezka* (tamże, nr 6, s. 77—132); tenże, *Haberská cesta* (tamże, nr 3, s. 8—32).

²² J. Purš, *Přírodní podmínky a energetická základna průmyslové revoluce* (Hist., nr 5, s. 141—170).

²³ J. Purš, *Historiometrie, historickokartografická informace a počítače* (Hist., nr 10, s. 27—49).

²⁴ Por.: O. Pokorný, *Druhá celostátní konference o problematice zaniklých středověkých osad v Československu* (Hist., nr 5, s. 205—207); E. Černý, *Osudy plužin zaniklých středověkých osad na Dražanské vrchovině* (Hist., nr 11, s. 195—206).

znawca tej problematyki²⁵, a sekretarzem dr Zdeněk Boháč. Nawiązano też ściśle kontakty z archiwistami, etnografami, językoznawcami itd. Ponadto planuje się wciągnięcie do współpracy szerokiego kręgu osób z terenu, studentów itp. Przygotowano również odpowiedni kwestionariusz, który ma ułatwiać zbieranie wiadomości. W dalszej perspektywie przewiduje się naniesienie zgromadzonych danych na specjalne mapy.

* * *

Na terenie Słowacji przy Historickém ústavu Slovenskej akadémie vied działa natomiast Komise pro historickou geografii a kartografii. Do 1969 r. nazywała się ona Komise pro historickou geografii, demografii, kartografi a statistiku²⁶. Do życia powołano ją w lutym 1966 r., a więc niemal o półtora roku wcześniej od analogicznej instytucji w Czechach²⁷. Pierwszym przewodniczącym był dr František Bokes (zmarł 20 VI 1968 r.), który równocześnie wchodził w skład siostrzanej Komisji czeskiej²⁸. Później pracami jej kierował dr Vincent Sedlák, a od 1974 r. funkcję tę sprawuje dr Juraj Žudel. Obecnie Komisja słowacka liczy zaledwie 7 stałych członków. Delegatem ze strony czeskiej jest dr Jaroslav Vaniš.

Po zakończeniu prac nad *Atlasem československých dějin* działalność słowackiej Komisji Geografii i Kartografii Historycznej nieco osłabła. Aktualnie zajmuje się ona przygotowaniem osobnego tomu map historycznych do znajdującej się w opracowywaniu wielotomowej *Historii Słowacji*. Komisja patronuje ponadto gromadzeniu materiałów o charakterze historyczno-statystycznym, dotyczących ziem słowackich. Koordynuje również poczynania archiwistów, zestawiających wielką bibliografię map odnoszących się do obszaru Słowacji. Nad pracami tymi z ramienia Komisji czuwać ma dr L'ubomir Viliam Prikryl. Niedawno zakończono zaś — odbywające się pod nadzorem Komisji — roboty nad niezwykle ważną sprawą różnorodności nazw miejscowych na Słowacji. Przypomina to w pewnym sensie sytuację na naszych ziemiach zachodnich i północnych. Wydano nawet specjalny słownik tych nazw, będący niebagatelną pomocą przy wszelkich pracach naukowych o osadnictwie Słowacji.

²⁵ Zob.: Z. Smetánka, Z. Boháč, *Neskutečná šedesátka univ. profesora Ervína Černého* (Hist., nr 10, s. 3—7); Z. Boháč, *Vytvoření Pracovní skupina pro evidenci zaniklých středověkých osad při Komise pro historickou geografii* (tamże, nr 12, s. 365—369).

²⁶ Por.: J. Vaniš, 4. zasedání Komise pro historickou geografii..., s. 204.

²⁷ J. Vaniš, *Komise pro historickou geografii, demografii, kartografii a statistiku při Historickém ústavu SAV v Bratislavě* (Hist., nr 1, s. 130—134).

²⁸ Zob.: J. Vaniš, *Za PhDr Františkem Bokesem* (Hist., nr 2, s. 115—118); tenże, *Nedožitě životní jubileum PhDr Františka Bokesa* (tamże, nr 6, s. 266).

Dość luźno natomiast są powiązane z działalnością Komisji Geografii i Kartografii Historycznej (przede wszystkim poprzez osobę samego przewodniczącego) prowadzone w słowackim akademickim Instytucie Geograficznym przygotowania do publikacji fundamentalnego, obejmującego około 800 map, wielkiego narodowego *Atlasu Słowackiej Socjalistycznej Republiki*. Skala map podstawowych *Atlasu* wynosi 1 : 500 000. Podzielono go na XV działów tematycznych. Uwzględnia on w bardzo szerokim stopniu problematykę historyczną. Wyodrębniono dla niej nawet osobny dział (VIII), składający się z 51 map. Poświęcono go w głównej mierze przeobrażeniom osadnictwa na terenie Słowacji oraz przemianom terytorialnym i różnym podziałom kraju. Historyczny w zasadzie jest również dział II *Atlasu SSR*, zawierający 23 mapy, obrazujące rozwój przedstawiania ziemi słowackiej na mapach, poczynając od wycinka mapy Węgier wykonanej przez Lazara w 1528 r., a kończąc na przykładach dzisiejszych map topograficznych, katastralnych czy gospodarczych. Ponadto sporo map historycznych, zwłaszcza z historii nowszej, znajduje się w pozostałych, współczesnych już w zasadzie, działach *Atlasu*. Podbudowano je bowiem dość obficie genezą i historycznym podłożem wszelkich zjawisk natury ekonomicznej, społecznej, kulturalnej itd. Atoli w ostatnim wypadku cofano się zazwyczaj nie dalej jak do lat sześćdziesiątych XIX w. (przeważnie do 1869 r.). Koordynacją opracowań map historycznych do *Atlasu SSR* kieruje funkcjonująca przy Instytucie Geograficznym SAV odrębna komórka kartografii historycznej, która część robót wykonuje zresztą sama. Nawiasem mówiąc, w Polsce podobne placówki z uwagi na bazę źródłową i charakter prac powiązane są raczej (i chyba słusznie) z instytucjami historycznymi. W przyszłości również w Słowacji planuje się takie rozwiązania organizacyjne. Druk *Atlasu SSR* przewiduje się w 1978 r.

TSCHECHOSLOWAKISCHE KOMMISSIONEN FÜR HISTORISCHE GEOGRAPHIE

In der Tschechoslowakei sind gegenwärtig zwei Kommissionen für Historische Geographie tätig: die tschechische Komise pro historickou geografii und die slowakische Komise pro historickou geografii a kartografii. Die erste besteht seit 1967, die andere seit 1966. Sie wirken als ehrenamtliche Einrichtungen und umfassen führende Geschichtsgeographen, die an Hochschulen, Ressortinstituten sowie in der Tschechoslowakischen bzw. Slowakischen Akademie der Wissenschaften beschäftigt sind. Die Kommissionen erfüllen vorrangig eine inspirierende Funktion; die Zahl der ständigen Mitglieder ist gering, sehr zahlreich sind dagegen ihre Mitarbeiter. Die tschechische Kommission gibt die ein- bis zweimal jährlich erscheinende „Historická geografie“ (bisher 11 Nummern) sowie die „Historicko-geografické práce“ (bisher 3 Bände) heraus. Die slowakische Kommission befasst sich hauptsächlich mit der kartographischen Illustrierung des monumentalen Werkes *Geschichte der Slowakei* sowie mit der Koordinierung der Arbeiten am geschichtlichen Teil des grossen *Atlas der Slowakischen Sozialistischen Republik*, der für 1978 geplant ist.